

Idealistid või seiklejad? Rootsi vabatahtlikud Eestis 1919. aastal

Lars Ericson Wolke

Eesti vabadussõjas sõdisid kõrvuti soomlaste ja taanlastega ka Rootsi vabatahtlikud. Rootsi oli Esimeses maailmasõjas neutraalne, kuid 1918. aasta esimesel poolel võitles umbes 1000 Rootsi vabatahtlikku Soome vabadussõjas. Paljud neist tulid 1919. aastal vabatahtlikena Eestisse. „Rootsi Korpus“ – tegelikult kompanii –, jäi Eestisse ligi pooleks aastaks ja saadeti laiali 1919. aasta juuni alguses. Üksuse sõjaline tähtsus oli väike. Peaasjalikult pälvis ta Rootsi avalikkuse tähelepanu mitme skandaaliga. Paljud vabatahtlikud ei naasnud Rootsi. Mõned astusid Eesti sõjaväkke, mõned Vene valgekaardi üksustesse, mõned läksid Lätti või Leetu. Rootsi vabatahtlike ülem major Carl Mothander sai tuntuks oma mälestustega, mis on avaldatud nii Rootsis kui ka Soomes ja Eestis. Kapten Einar Lundborg oli hiljem Rootsis lendur ja ta sai kuulsaks Itaalia polaaruurija Umberto Nobile päästmisega jääpangalt 1928. aastal.

1915. aastal tegi Saksamaa katse veenda Rootsit liituma temaga idarinde sõjas Venemaa vastu. Rootslasi püüti ahvatleda väljavaatega tulevases Rootsi mõjust Soomes ja Baltimaades või „Balti provintsidest“, nagu sakslased seda sõnastasid. Stockholmis lükati ettepanek tagasi, kuid sakslased olid aru saanud, et Rootsil on strateegiline huvi poliitilise arengu vastu Läänemere idakaldal.¹

Kui Soome 1917. aasta detsembris end Venemaast sõltumatuks kuulutas, oli Rootsis tugev toetus Soome ambitsioonidele, kuid Rootsi valitsus ei tahtnud väga sügavalt Soome asjadesse sekkuda, eriti pärast seda, kui

¹ Torsten Gihl, *Den svenska utrikespolitikens historia IV, 1914–1919* (Stockholm: P. A. Norstedt & söners förlag, 1951), passim; Wilhelm M. Carlgren, *Neutralität oder Allianz: Deutschland Beziehungen zur Schweden in den Anfangsjahren des ersten Weltkrieges* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1962), passim; Wilhelm M. Carlgren, *Sverige och Baltikum. Från mellankrigstid till efterkrigsår. En översikt* (Stockholm: Publica, 1993), lk 11–20.

1918. aasta jaanuaris puhkes sõda Soome valitsuse ja punakaardi vahel. Olukorda komplitseeris veelgi asjaolu, et Rootsis oli võimul liberaalide ja sotsiaaldemokraatide koalitsioon ning viimane oli lõhenenud Soome kodu-sõtta suhtumise küsimuses. Siiski võitles selles sõjas umbes 1100 Rootsi vabatahtlikku valgete poolel, neist enamik Rootsi brigaadis. See on tähtis taustateadmine mõistmaks Rootsi Eesti-poliitikat 1919. aastal.

Rootsi ja Soome 1918. aastal²

Kohe, kui 1918. aasta jaanuaris algas Soomes vaenutegevus, algas Rootsis ka aktiivne propaganda valgete toetuseks. Rootsi ja Soome kontaktid olid toimunud juba mitu aastat ning Soome valitsus Vaasas oli alustanud telkide, tekkide, ravimite ja muu varustuse ostmist Rootsist. Kuid Rootsi valitsus, liberaalide ja sotsiaaldemokraatide koalitsioon, ei lubanud vedada relvi ja laskemoona Saksamaalt Soome läbi Rootsi territoriaalvete. Mõned nendest vedudest toimusid aga sellegipoolest ja laevu eskortisid isegi Rootsi sõjalaevastiku laevad, et kaitsta neid Vene Balti laevastiku rünnakute eest. See toimus sotsiaaldemokraadist Rootsi mereväeministri Erik Palmstierna aktiivsel toetusel.

Sel ajal, kui Rootsi valitsus käsitas valgete ja punaste sõda Soomes suu-resti kui võitlust sotsiaalküsimuste ja reformide pärast, käsitasid paljud teised, eriti Rootsi parempoolsed ringkonnad, seda kui Soome võitlust Venemaast iseseisvumise nimel. Nendes ringkondades valitses tugev toetus Soome valgetele.

Sotsiaaldemokraatide seas, kuigi partei enamus kuulus erakonna reformistlikku tiiba, oli ka palju neid, kes tundsid sümpaatiat oma Soome sotsiaaldemokraatidest seltsimeeste vastu, kuigi nad ei aktsepteerinud mässu seadusliku valitsuse vastu. Kogu sõja vältel püüdsid juhtivad Rootsi sotsiaaldemokraadid tulutult vahendada Soome valget valitsust ja punaseid mässajaid.

² See osa, kui pole teisiti märgitud, põhineb raamatutel Gihl, *Den svenska utrikespolitikens historia IV*, lk 339–391 ning Tobias Berglund ja Niclas Sennerteg, *Finska inbördeskriget* (Stockholm: Natur & Kultur, 2017).

1917. aastal eraldus Rootsi sotsiaaldemokraatlikust parteist selle vasakradikaalne tiib ja moodustas Rootsi Sotsiaaldemokraatliku Pahempoolse Partei, mis 1921. aastal arenes Nõukogude-Lojaalseks kommunistlikuks parteiks, Kominterni seksiooniks, kus oli välistatud igasugune vaba mõtlemine. Neis ringkonnis valitses tugev sümpaatia Soome punaste vastu ning mõned neist soovisid ka Rootsis näha samasugust arengut nagu Soomes.

Rootsis 1917. aasta sügisel toimunud valimistel said sotsiaaldemokraadid umbes kolmandiku häältest, samal ajal kui liberaalid ja parempoolsed said kumbki neljandiku. Kaks talurahvaparteid said kokku kaheksa protsenti ja umbes samapalju häáli võitsid ka pahempoolsed sotsialistid. Ei Riksdagis ega ka avalikus arvamuses polnud laiaulatuslikku toetust ühiskonnakorra vägivaldsele muutmisele, kuigi poliitilised ja ühiskondlikud pinged olid väga tugevad ka Rootsis, eriti 1917. aasta kevadest kuni 1918. aasta hilissügiseni.³

Samal ajal oli Rootsis suur sümpaatia Soome vastu, mille ajaloolised juured olid sügaval. Kuni 1809. aastani, kui Venemaa vallutas Soome, oli viimane olnud 650 aastat Rootsi riigi lõimitud osa ja paljude rootslaste seas, kogu poliitilise spektri ulatuses, valitsesid Soome suhtes endiselt sügavad tunded. Asjaolu, et Soomes elas ka rohkearvuline rootsikeelne vähemus, mängis neis tunnetes tähtsat rolli.

Loomulikult oli ka Eesti olnud osa Rootsi suurriigist, kuid „ainult“ 150 aastat (formaalselt 160 aastat),⁴ ja Eestiski oli väike rootsikeelne vähemus. Kuid Soome ja Eesti erinevused olid siiski märkimisväärsed, mis selgitab ka Rootsi erinevat pühendumist kummagi riigi iseseisvuse saavutamise jõupingutustele.

Rootsi tunnustas Soome iseseisvust 1918. aasta 4. jaanuaril ning kui sama kuu lõpus puhkesid Soomes lahingud, moodustati Rootsis 1100-meheline vabatahtlik brigaad, mis võitles sõja ajal valgete poolel. Paljud Rootsi ohvitserid teenisid valgete armee staapides ja panustasid oma professionaalsete oskustega. Muu hulgas osales Rootsi brigaad rasketes lahingutes Tampere linna pärast, mis langes valgete vägede kätte 1918. aasta 6. aprillil.

³ Aleksander Kan, *Hemmabolsjevikerna. Den svenska socialdemokratin, ryska bolsjevikerna och mensjevikerna under världskriget och revolutionsåren 1914–1920* (Stockholm: Carlssons bokförlag, 2005); Carl Göran Andrae, *Revolt eller reform: Sverige inför revolutionerna i Europa 1917–1918* (Stockholm: Carlssons bokförlag, 1998).

⁴ Eestimaa 1561–1710/1721, Liivimaa 1629–1710/1721 ja Saaremaa 1645–1710/1721.

Rootsi ja Soome suhete probleemiks oli Ahvenamaa saarestiku küsimus, mille rootsikeelne elanikkond püüdis edutult Rootsiiga ühineda. 1918. aasta veebruari ja märtsi vahetusel maabus Rootsi ekspeditsioonivägi Ahvenamaal, kus endine tsaariarmee garnison oli moodustanud soldatite nõukogud, samal ajal kui saartel teenivad eestlased, lätlased, poolakad ja ukrainlased moodustasid rahvuslippude all oma üksused.

Rootsi ekspeditsiooniväe peaülesanne oli kaitsta saarte rootsikeelseid elanikke juhul, kui Ahvenamaal puhkenuks relvakonflikt. Ülesanne täideti, kuid mõne päeva pärast muutus olukord keeruliseks, sest Saksa keiserliku laevastiku eskaader tõi Ahvenamaale Saksa regulaarväe üksused. Selles olukorras otsustasid rootslased oma üksuse ära viia, et mitte lasta end tõmmata relvakonflikti sakslastega ja ühtlasi ka jätkuvasse maailmasõtta.

Rootslased evakueerisid saartelt endisesse tsaariarmee garnisoni kuulunud mittevenelastest sõdurid, samal ajal kui venelased alistusid sakslastele. Lõpuks saadeti kõik sõdurid eri teid pidi oma kodumaale.

Kuigi Rootsi Ahvenamaa-operatsioon oli humanitaarse eesmärgiga, süvenes nii Soome valgete valitsuses Vaasas kui ka punaste seas Helsingis kahtlus, et Rootsi valitsusel Stockholmis on Ahvenamaaga seoses varjatud kavatsusi. Sealne rootsikeelne rahvastik tegi tõsiseid jõupingutusi veenmaks Rootsi valitsust, et saared tuleks Soomelt Rootsile üle anda.

1918. aastast ei ole teada Rootsi ametlikke sellesuunalisi püüdlusi, kuigi see kavatsus oli nähtavasti mereväeministril sotsiaaldemokraat Erik Palmstiernal. Alates 1920. aastast, kui peaminister oli sotsiaaldemokraat Hjalmar Branting, üritas Rootsi valitsus liita Ahvenamaad läbirääkimiste teel, kuid Soome seisukoht oli absoluutselt eitav. 1921. aastal lahendati küsimus lõpuks Rahvasteliidus – Soome kasuks.⁵

⁵ Ahvenamaa küsimust analüüsivad Berglund ja Sennerteg, *Finska inbördeskriget*, lk 216–241; Lars Ericson (Wolke), „Politiska flyktingar eller krigsfångar? Behandlingen av de estniska, lettiska, polska och ukrainska soldaterna på Åland vårvintern 1918“, *Meddelande 53, Armémuseum* (Stockholm: Armémuseum, 1993), lk 71–106. Ahvenamaa arutelu Rahvasteliidus on uurinud Torbjörn Norman artiklis „Slutakt med efterspel. Ålandsuppgörelsen, Sverige och Nationernas förbund“, Torbjörn Norman, *Hjalmar Branting, freden och Folkens förbund samt andra studier i svensk och nordisk 1900-talshistoria*, toim. Karl Molin ja Alf W. Johansson (Stockholm: Hjalmarsson & Högberg, 2014), lk 103–144. Samuti tasub tähelepanu pöörata Kenneth Gustavssoni raamatule *Ålandsöarna – en säkerhetsrisk? Spelet om den demilitariserade zonen 1919–1939* (Mariehamn: PQR-kultur, 2012).

Eesti toetamise küsimus

1918. aasta septembri lõpus kohtus Eesti esindaja Skandinaavia maades Jaan Tõnisson Rootsi liberaalset välisministri Johannes Hellneri ja sotsiaaldemokraadist mereväeministri Erik Palmstiernaga. Tõnisson püüdis saada Rootsi sõjalist abi vähemalt kahe jalaväerügemendi näol, et tagada Eesti sisemine julgeolek, kuni noor riik on suuteline moodustama oma kaitsejõud. Tõnisson rõhutas ohtu, mida kujutasid endast Vene bolševike väed Petrogradis. Ta arvas, et Rootsi väed tagaksid rahu ja korra, kuni on valitud Eesti Asutav Kogu.

1918. aasta oktoobris ja novembris tegi Tõnisson mitu katset veenda Rootsi valitsust Eestis sõjalise sekkumise vajaduses. Samasuguseid soovitusi tuli ka Ameerika Ühendriikidest ja Suurbritanniast. „Aktivistide“ leeriga ühines isegi endine Venemaa ajutine valitsus oma välisministri Mihhail Tereštšenko näol.

Eesti välisdelegatsiooni liikmed Kopenhaagenis 1918. aastal. Paremt: Karl Menning, Jaan Tõnisson ja Mihkel Martna. Eesti Rahvusarhiiv (RA), EFA.180.A.58.64

Kuid ei Rootsi valitsus ega ka Taani valitsus tahtnud saata oma vägesid Eestisse, kus neid oleks võidud tõmmata suuremasse konflikti Venemaal. Brittide rahulolematust Skandinaavia riikide valitsustega sümboliseeris Kuningliku laevastiku saatmine Läänemerele 1918. aasta novembri lõpus, kohe pärast Saksamaa kokkuvarisemist ja bolševike rünnakut Narva jõel.

Rootsi asekonsul Tallinnas Karl Erik Gahlnbäck saatis 12. novembril Stockholmi telegrammi, milles ta palus tungivalt valitsust saata üksusi Eestisse julgeoleku tagamiseks. Kuid Stockholmi välisministeeriumi vastus oli eitav. Detsembri alguses katkestasid Rootsi, Taani ja Norra oma diplomaatilised suhted Nõukogude Venemaaga, kuid Eestit ei tunnustatud enne, kui 1920. aasta 2. veebruaril oli sõlmitud Tartu rahu.⁶

Esimesed Soome vabatahtlikud saabusid Tallinna 1918. aasta detsembri lõpus, nende seas 1. Soome vabatahtlike pataljon eesotsas endise Rootsi allohvitseri Martin Ekströmiga. Ta oli aastatel 1906–1911 teeninud Upplandi suurtükiväerügemendis (A 5) Uppsalas, enne kui liitus rootslaste moodustatud sandarmeeriaüksusega Pärsias (Iraanis),⁷ mis oli seal aastatel 1911–1915.⁸ Aastatel 1914–1915 võitles ta koos käputäie Pärsia sandarmeeria Rootsi ohvitseridega Saksa ja Pärsia vägede koosseisus Vene ja Briti üksuste vastu selles Ottomani impeeriumi osas, millest pidi saada

⁶ Lars Ericson (Wolke), „Sweden and Estonia’s struggle for Independence, 1918–1920“, „*The Boys from the North.*“ *The Nordic Volunteers in Estonia’s War of Independence, 1918–1920*, toim. Lars Ericson (Wolke) (Tallinn: State Archives, Stockholm: Riksarkivet, Copenhagen: Rigsarkivet, Helsinki: Sotaarkisto, 1993), lk 19–24; John Hiden ja Karlis Kangeris, „Die schwedische Baltikumpolitik 1918–25“, *The Baltic in international relations between the two world wars*, toim. Aleksander Loit (Stockholm: The University of Stockholm, 1988), lk 187–207. Rootsi vabatahtlikke on laiemas perspektiivis käsitleanud John Chrispinsson raamatus *Den glömda historien. Om svenska öden och äventyr i öster under tusen år* (Stockholm: Norstedts, 2011), lk 263–348. Vt ka Tobias Berglund ja Niclas Sennerteg, *Baltikums befrielse* (Stockholm: Natur och Kultur, 2023).

⁷ Pärsia (Iraani) sandarmeeria ehk sõjaväestatud politseiüksus moodustati 1911. aastal ning selle ülemateks ja väljaõppeohvitserideks olid kümne aasta vältel vabatahtlikest Rootsi ohvitserid. 1911–1915 juhtis Pärsia sandarmeeriat Rootsi major, Pärsias kindralmajor Harald Hjalmarson. (Toim.)

⁸ Markus Ineichen, *Die schwedischen Offiziere in Persien (1911–1916): Friedensengel, Weltgendarmen oder Handelsagenten einer Kleinmacht im ausgehenden Zeitalter des Imperialismus* (Bern: Peter Lang Verlag, 2002).

Iraagi riik.⁹ 1916. aastal naasis ta Rootsi ja oli reservis oma endise, Upplandi suurtükiväerügemendi seersandina, kuni ühines 1918. aasta jaanuaris Soomes Mannerheimi valgete sõjaväega. Seal ülendati ta majoriks ja määrati pataljoniülemaks ning ta oli pärast Tampere vallutamist Vaasa rügemendi ülem. Ta oli üks paljudest rootsi ohvitseridest, kes teenisid Mannerheimi armee soome üksustes, mitte Rootsi vabatahtlikus brigaadis.

Ekströmi pataljonis oli umbes 100 soomerootsi meest ning ka põlisrootslasi, kes olid 1918. aasta kevadel Soomes võidelnud. Nad osalesid 1919. aastal Rakvere ja Narva vabastamisel.

Pärast Eestis sõdimist naasis Ekström Soome ja asus elama Vaasasse, kuid hiljem läks tagasi Rootsi. Hiljem liitus ta ühega üsna väikestest Rootsi natsionaalsotsialistlikest parteidest ja oli mõnda aega niinimetatud natsionaalsotsialistliku bloki juht. Soome Talvesõjas 1939–1940 teenis ta nii Rootsi vabatahtlike korpuses kui ka Soome regulaarmees.¹⁰

1918. aasta jõulude ajal külastas Stockholmi Eesti delegatsioon, mille liikmed pidasid mitme Rootsi ohvitseriga läbirääkimisi, et asutada Rootsi vabatahtlike üksus. Värbamine algas 1919. aasta jaanuaris pärast seda, kui Rootsi valitsus oli 1918. aasta 30. detsembril andnud vabatahtlikele loa Eestisse minna. Samal ajal tegid sotsiaaldemokraatlikud ja sotsialistlikud ajalehed intensiivset kampaaniat vabatahtlike värbamise vastu.

Stockholmis plaaniti umbes 4000 vabatahtliku värbamist, kuid tegelik tulemus oli väga palju väiksem. 1919. aasta jaanuarikuu jooksul saabusid väiksemad vabatahtlike rühmad Tallinna, kus nad paigutati mitmesse üksusse. Lisaks Ekströmi pataljonile oli umbes 40 rootslast kolonel Hans Kalmu Põhja Poegade rügemendis, kümnekond Eesti üksustes ja tosinkond Balti pataljoni reservüksuses.¹¹

⁹ Lars Ericson Wolke, „Sweden, the Western world and the war that saw the birth of Iraq: implications of the events in 1914–1921 for the present conflict“, *The Iraq War. European perspectives on politics, strategy and operations*, toim. Jan Hallenberg and Håkan Karlsson (London, New York: Routledge, 2005), lk 98–117.

¹⁰ Sivert Wester, *Martin Ekström: orädd frivillig i fem krig* (Stockholm: Militärhistoriska förlaget, 1985). Vt ka Bengt Rur, „Värjans egg: några svenska militärer hemma och ute“, *Krig och fred i källorna. Årsbok för Riksarkivet och landsarkiven 1998*, toim. Kerstin Abukhanfusa (Stockholm: Riksarkivet, 1998), lk 218–230.

¹¹ 1919. aasta 3. jaanuaril Tallinnas formeeritud Balti pataljoni reservüksuse (*Ersatztruppe des Balten Bataillon*) ülem oli polkovnik parun Georg Stackelberg. *Toim.*

Rootsi vabatahtlikud Narvas 1919. aastal. Eesti Ajaloomuuseum, AM_4403:13 F 4265

Enamik rootslasi koondati siiski Rootsi üksusesse, mis kandis nime Rootsi Korpus Eestimaal. Pärast seda, kui 1919. aasta 19. jaanuaril oli Narva bolševikest vabastatud, milles oli tähtsat rolli mänginud Martin Ekströmi pataljon, sai linnast Rootsi korpuse asukoht. Järgnenud nädalatel sai Narvas kokkupõrgetes surma vähemalt neli rootslast.¹²

Endine Rootsi allohvitser Carl Mothander alustas Narvas Rootsi korpuse formeerimist koos oma „lahingukomandöri“ Karl Georg Malmbergiga, kes oli samuti endine Rootsi allohvitser ning oli muude saavutuste kõrval teeninud Belgia Kongo armees. Aastatel 1883–1902 teenis 44 Rootsi ohvitseri Kongo Vaba Riigi, mille omanik ja valitseja oli Belgia kuningas Leopold II, armees ja laevastikus, Force Publique’is. Vähemalt pooled neist, 22 meest, surid haigustesse juba Kongos või pärast kodumaale naasmist.

¹² Rootsi vabatahtlike ajalugu on tulnud kirjutada paljude eraarhiivide materjalide põhjal, sest mitte ühtki Rootsi korpuse enda toimikut ei ole säilinud. Vt Ericson (Wolke), „Sweden and Estonia’s struggle for Independence“, nagu ka alljärgnevad viited. Samuti on tähtsad Rootsi Sõjaarhiivis leiduvad dokumendid: Rootsi Sõjaarhiiv (Krigsarkivet, edaspidi KrA): Generalstaben, Utrikesavdelningen, endine salajane arhiiv, E I a Estland, Lettland, Litauen, 1. kd, 1919–1925.

Rühm Rootsi vabatahtlikke Eestis, 1919. Eesti sõjamuuseum – kindral Laidoneri muuseum, KLM FT 1018:5 F

Kongo Vaba Riik sai sel määral rõhumise ja inimeste väärkohtlemise musternäiteks, et 1908. aastal muutis Belgia valitsus selle kolooniaks ja kehtestas seal riiklikku kontrolli. Sõjaväelased, kes olid Kongos teeninud ja ellu jäänud, olid karastunud ja kogenud professionaalid.¹³

Järgnevatel kuudel kogunesid Rootsi vabatahtlikud koos mõne soome-rootslase ja taanlasega Narvas, kus neile maksis palka Eesti valitsus. Mõne aja pärast seadis Mothander koos värbamisohvitseri, kortermeistri ja kassapidajaga oma peakorteri sisse Tallinna hotelli Du Nord toas nr 6. Narvas oli ülemaks nüüd kapteniks ülendatud Malmberg.

Hulk raha, mis oli mõeldud palkadeks ja mundrite soetamiseks, kadus jäljetult teel Tallinnast Narva. Ilmselge ametiseisundi kuritarvitamine ja omastamine tõi kaasa Rootsi korpuse moraali järsu languse.

Nähtavasti oli Rootsi korpuses suhteliselt suur hulk seiklejaid, kelle huvi oma teenistuse vastu vähenes järsult, kui nende isiklik palk kadus kellegi

¹³ Lars Ericson (Wolke), *Svenska frivilliga. Militära uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talen* (Lund: Historiska Media, 1996), lk 176–184.

teise taskutesse. Selles olukorras juhtus midagi dramaatilist. 1919. aasta 7. märtsil saabus Narva üks parun Stackelbergi tagavaraüksuses teeninud rootslastest. Talle oli tehtud ülesandeks värvata oma Rootsi korpuse kaasmaalasi baltisaksa paruni üksusesse, kes ilmselt oli olukorda õigesti hinnanud. Rootsi korpust Narvas ähvardas laialisaatmise oht ja Stackelberg tahtis parimad mehed enne seda oma üksusesse värvata.

Giuseppe Franchi saatus

Värbamine oli ülesandeks tehtud itaalia päritolu Giuseppe Franchile, trompetistist sõjaväeorkestrandile. Franchi oli teeninud Soomes Rootsi brigaadis ja Eestis oli ta otsustanud liituda Balti pataljoniga. Nüüd liikus ta Narvas rootsi vabatahtlike seas ja ahvatles neid võimalusega liituda sõjalises mõttes palju professionaalsema Balti pataljoniga. Narvas reageeris Rootsi korpuse närviline juhtkond viivitamatult Franchi värbamiskatsetele. Ta vangistati ja teda süüdistati mässu õhutamises. Lühike sõjavälikohtu istung Karl Georg Malmbergi eesistumisel, mille moodustamist ei näinud ette ei Eesti ega ka Rootsi seadus, mõistis Giuseppe Franchi surma. Kolmeliikmeline Rootsi korpuse liikmetest koosnev hukkamiskomando lasi ta Narva jõe kaldal viivitamatult maha.

Giuseppe Franchi surmaga lõppes märkimisväärne perekonnalugu. Pool sajandit varem oli tema isa Antonio Franchi tulnud Parmast Stockholmi. Ta oli leierkastimees, meisterdas kipskujusid ja tegutses jäätisemüüjana ning tõusis Stockholmi kasvava itaalia koloonia üheks liidriks.

31. märtsil 1919, kolm nädalat pärast Franchi mahalaskmist, kirjutas Rootsi korpuse kaplan Axel Lord Rootsi välisministeeriumile ja kaitses sõjavälikohtu otsust. Franchit olevat süüdistatud varasemas „Rootsi korpusest deserteerumises“ ning Narva tagasipöördununa oli ta „agiteerinud sõdurite ning ka allohvitseride ja ohvitseride seas“. Lord ei uskunud Franchi väidet, et Stackelberg olla talle lubanud, et temast saab üksuse ülem, mille ta loodetavasti Narvas värvanuks.

Lisaks püüdis Axel Lord jätta välisministeeriumile muljet korpuse tegevuse õigustatusest, väites, et Martin Ekström oli sõjavälikohtu otsusest teadlik ja sellega nõustunud. See ei olnud ilmselgelt tõsi või oli vähemalt ekslik,

kui mitte tahtlik vale. Lord rõhutas ka seda, et Eesti võimud olid sõjaväeprokuröri käsul asja uurinud ning ülemjuhataja kindral Johan Laidoner oli 29. märtsil alla kirjutanud käsule, millega Franchi mõrvamisega seotud mehed süüdistusest vabastati. On küsitav, kas Eesti võimud oleksid saanud kuidagi teisiti toimida. Eesti sõltus igasugusest abist, mida oli võimalik saada, ning ei võinud endale lubada suhete rikkumist vabatahtlikega.

1919. aasta sügisel läks Axel Lord tülli Karl Georg Malmbergi ja veel mõne sõjavälikohtu liikmega. Nüüd muutis ta oma versiooni kogu loost ja saatis 28. oktoobril Stockholmi välisministeeriumi uue kirja nõudmisega, et kohtupidamist Franchi üle peab uurima vastavalt Rootsi seadusele, ning ei tunnustanud enam Eesti võimude ja kindral Laidoneri otsust selles küsimuses. Nüüd algatas Rootsi õiguskantsler uurimise, kuid mitte selle kohta, kas sõjavälikohtu koosseis ja tegevus vastas Rootsi sõjaväe seadustele. Õiguskantsler keskendus hoopis küsimusele, kas Eestit sai käsitada kui sõltumatu kohtusüsteemiga iseseisvat riiki ning esimeses punktis sellele, kas kindral Laidoneri 29. märtsi käsk oli rahvusvahelise õiguse järgi legitiimse valitsuse

Vabatahtliku Rootsi korpuse ohvitserid. Keskel kapten Einar Lundborg, tema paremal käel Rootsi vormis Bo Samzelius. Veebruar 1919. RA, EFA.114.2.140

akt. Rootsi ei olnud Eestit tunnustanud *de jure*, kuid kui välisministeeriumi õigusnõunikud oleksid vastanud esimesele küsimusele eitavalt, oleks seda võinud tõlgendada Nõukogude Venemaa ülemvõimu *de facto* tunnustamisena, mis oli mõistagi poliitilistel põhjustel võimatu. Jaatavast vastusest esimesele küsimusele tulenes jaatav vastus ka teisele küsimusele, millega õiguskantsler 1920. aasta 6. veebruaril oma uurimise lõpetaski. Küll aga märgiti, et sõjavälikohtu advokaat Färling ei olnud ei Eesti ega ka mitte Rootsi, vaid hoopis Soome kodanik. Niisiis olid afääriga seotud nii Rootsi kui ka Soome kodanikud, kes teenisid selles irregulaarses üksuses.

Mida tahes diplomaadid sellest juhtumist ka järeldasid, oli kogu juhtumi tagajärjeks palju artikleid juhtivates Rootsi ajalehtedes, millest enamik ei olnud Rootsi korpuse suhtes kuigivõrd positiivsed.¹⁴ Kuid mitte ühtegi sõjavälikohtu liiget ei antud aga kunagi kohtu alla, kuigi mitu meest olid Rootsis põlu all ning pärast sõja lõppu Eestis „triivisid“ nad edasi teistesse sõdadesse Balti riikides ja Ida-Euroopas. Kodumaale said nad naasta alles hiljem, kui kõige suurem pahameel oli lahtunud.

Franchi surnukeha saadeti Rootsi ja ta maeti 1919. aasta 14. aprillil Stockholmi katoliku kalmistule.¹⁵

Vabatahtliku Rootsi korpuse laialisaatmine

Giuseppe Franchi traagiline saatus sümboliseeris Rootsi korpuse moraalset lagunemist. Asjaga seotud Rootsi ohvitserid tagandati oma ametikohtadelt ja allutati otse Eesti Sõjaministeeriumile Tallinnas, misjärel kogu korpus viidi Narvast ära. 1919. aasta 30. märtsil lahkusid rootslased Narvast ja paigutati Paldiskisse, kust mõne päeva pärast viidi major Lambert Hällénile

¹⁴ Vt näiteks konservatiivse päevalehe Svenska Dagbladet 1919. aasta 4. aprilli artiklit, kus jõuti järeldusele, et Franchi „korraldas mässu mässjate vastu“. Svenska Dagbladet, Historiskt sidarkiv, <https://www.svd.se/arkiv?startDate=1919-04-04&endDate=1919-04-04&offset=0> [16. märts 2026].

¹⁵ Ericson (Wolke), „Sweden and Estonia's struggle for Independence, 1918–1920“; Einar Lundborgi käsikirjalised mälestused Eestist, KrA, Einar Lundborg's arkiv, 2. kd; Rootsi Riigiarhiiv (Riksarkivet, edaspidi RA), Utrikesdepartementet, 1902 års dossiersystem kd 2210-02/U/37:1, muu hulgas kd 1813. Franchi perekondliku tausta kohta vt Christian Catomeris, *Gipskattor och positive. Italianare i Stockholm 1896–1910* (Stockholm: Kommittén för Stockholmsforskning, 1988), passim.

allutatuna Lõuna-Eestisse. Seal arvati Rootsi korpus Scoutspataljoni koosseisu ning osales 10. aprilli paiku lahingutes Podlesje ja Mitkovitsa küla lähistel.

Järgnevatel nädalatel lahkus osa korpuse liikmeid teistesse üksustesse, sealhulgas Stackelbergi pataljoni. Major Hälléni teatel oli mai alguses alles ainult 68 meest koos umbes 50 mehega, kes olid laatsarettides. 15. mail soovitas ta Eesti valitsusele värvata uus Rootsi korpus, kuid kindral Laidoner lükkas ettepaneku tagasi, öeldes: „Ma arvan, et ühest korrast piisab. Sellistest üksustest on liiga palju kulu ja liiga vähe tulu.“ Rootsi korpus saadeti 1919. aasta juuni alguses laiali.

Paljud rootslased jäid Eestisse, teenides Soome ja Taani vabatahtlike üksustes või ka Eesti sõjaväes ja Vene valgekaartlaste üksustes. Axel Lord läks 1919. aasta sügisel Karl Georg Malmbergiga tülli, nähtavasti seetõttu, et Malmberg keeldus talle andmast soomusrongi Pskovtšanin kaplani ametit Vene valgetega liitunud Rootsi leegioni koosseisus. Kui Vene valged 1919. aasta lõpus taganema löödi ja nende ülemjuhataja Nikolai Judenitš Tallinnast lahkus, jäi Axel Lord Eestisse ja hakkas saatma kirju Eesti ja Rootsi ametiasutustele (eriti konsul Gahlnbäckile), nõudes raha, mida tema väitel talle võlgneti. Enne Rootsi tagasipöördumist elatas ta end Eestis „panganduse alal tegutsedes“. Axel Lord suri 1934. aasta 5. jaanuaril veidi enne oma 60. sünnipäeva.

Rootsi vabatahtlikud Vene valgekaartlikes vägedes

Rootsi korpuse laialisaatmise järel 1919. aasta suvel liitus rühm rootslasi kindral Judenitši Vene valgete Loodearmeeaga, mis võitles koos Eesti sõjaväega bolševike vastu. Umbes 20 meest Karl Georg Malmbergi juhtimisel moodustasid Vene Loodearmee Rootsi Valge Leegioni. Leegioni ülema adjutantiks sai Alfred Flenberg, kuid rootslaste arv leegionis ei ulatunud kunagi üle 20–30 mehe. Mõned neist naasid kodumaale, samal ajal kui teised jätkasid teenistust Eesti sõjaväes. Leegion ei olnud kunagi suurem kui kompanii ja sinna kuulus nii baltisakslasi kui ka teistest rahvustest isikuid.

Paljud Rootsi veteranid ei saanud pärast teenistust Soomes ja Eestis kodumaale tagasi pöörduda ning üks neist, Conrad Carlsson, kirjeldas

kaks kümnendit hiljem oma mälestustes nende olukorda: „Meil ei olnud mitte midagi oodata. Me pidime elama üks päev korraga. Me ei saanud koju minna, seda me teadsime. Keegi poleks söandanud meile tööd anda. Mitte keegi ühiskonnaklassist, millesse me kuulusime, poleks meid omaks võtnud. Meid tunnustasid ainult sõjarinded.“

Rootsi ametiühingud panid paljud Soomes ja Eestis võidelnud veteranid musta nimekirja, mistõttu eriti tööstus- või käsitöölise taustaga meestel oli pärast sõda tõepoolest raske Rootsis tööd leida.

See-eest täitus Rootsi Valge Leegion rootslastest, baltisakslastest, taanlastest ja soomlastest sõduritega, kes kõige tõenäolisemalt tundsid üksteist juba 1919. aasta kevadel Eestis võitlemise ajast. Relvad ja laskemoon tulid Briti saadetistest. Judenitšil õnnestus saada rahalist toetust ka Rootsist, kuigi ei ole päriselt teada, kuidas. Kuna valitsused Helsingis ja Tallinnas olid vägagi lõhenenud oma suhtumises Judenitšisse, oli tal lihtsam leida toetajaid Stockholmis, kui sotsiaaldemokraadid või liberaalid ei olnud valitsuses. Soome ja Eesti valitsus olid väga kahtlustavad Judenitši ja tema valgekaartliku armee suhtes sel lihtsal põhjusel, et kuigi neil oli ühine vaenlane, bolševikud, ei tunnistanud Vene valgete väed kunagi Vene impeeriumi lagunemist, samal ajal kui Lenini valitsus oli tunnustanud Soome iseseisvust.

1919. aasta varasügisel tegutses Rootsi leegion koos Vene valgete vägedega lõuna ja ida pool Peipsi järve Pihkva ja Oudova ümbruses ning kaugemal põhjas Narva pool. Rootslaste operatsioonibaas oli soomusrong, mille meeskonna moodustas Eestis võidelnud Rootsi vabatahtlike karastunud tuumik. Üks rootslastest kirjeldas seda järgmiselt: „See on eliitüksus, mida praegu juhib Malmberg. Kõik Rootsi korpuse nõrgukesed on koju läinud.“

Kuid kõik rootslased ei võidelnud ühes ja samas üksuses. Leegioni sõdurid moodustasid 20–30-mehelised lahingugrupid, mis vastasid oma suuruselt rühmadele, ja iga jagu oli relvastatud ühe või kahe kuulipildujaga. Mõne kinnitamata kuulujutu järgi oli nende ülesandeks pakkuda venelastele rünnaku ajal „moraalset toetust“, see tähendab tulistada vene sõdureid, kes üritasid lahinguväljalt ilma taganemiskäsuta põgeneda.

Malmbergile allus 30 meest, kes teenisid kindral Stanisław Bułak-Bałachowiczi väes; 20 meest ohvitser Franzoni alluvuses Oudova lähistel

8. Semjonovski jalaväepolgus, samal ajal kui „Eklundi grupp“ allus Akovi polgule¹⁶ Peipsi idakaldal ning „Dahlgreni grupp“ sõdis Volossovo juures.

Kui valgete armee hakkas 1919. aasta jaanipäeva õhtul Ingerimaalt taganema, jäeti Rootsi leegion koos mõne teise üksusega Jamburgi lähedale ülesandega sealsetelt positsioonidelt taganemist katta. Selle öö lahingus sai mitu rootslast haavata, kuid nad pääsesid, sest nende vastased, Petrogradi punaste komandöride kooli punasoomlastest kursandid, võimaldasid neile kümneminutilise relvarahu. Seetõttu suutis Rootsi leegion oma positsioonidelt taganeda ja ühineda kaugemal lääne pool uuesti valgete põhijõududega.

1919. aasta oktoobris peatati Judenitši vägede järjekordne pealetung, sedakorda Petrogradi linnaservas, ja tõrjuti seejärel tagasi lääne suunas. 1920. aasta jaanuaris lahkus kindral Judenitš Tallinnast, samal ajal kui tema armee riismed, 10 000 sõdurit ja 20 000 tsiviilisikut, hajusid laiali. Pihkva oli Punaarmee kätte langenud juba 8. septembril. Vene valge armee lüüasaamine tõi kaasa ka Rootsi valge leegioni lõpu. Olles jõudnud nii kaugele itta kui Detskoje Seloni (enne 1918. aastat Tsarskoje Selo, 1937. aastast Puškin), pidid ka rootslased läände taganema ning leegion saadeti 1919. ja 1920. aasta vahetuse paiku laiali.¹⁷

Rootsi vabatahtlike ajaloo viimane peatükk Eestis

Kui Rootsi leegion pärast teenistust Vene valgete väes laiali saadeti, läks osa sõdureid tagasi Rootsi, teine osa aga kas ei saanud või ei tahtnud eri põhjustel kodumaale naasta. Mõni jäi ka Läänemere idakaldale, nende seas Malmberg.

¹⁶ Ilmselt 4. Gdovi (Oudova) kütipolk. *Toim.*

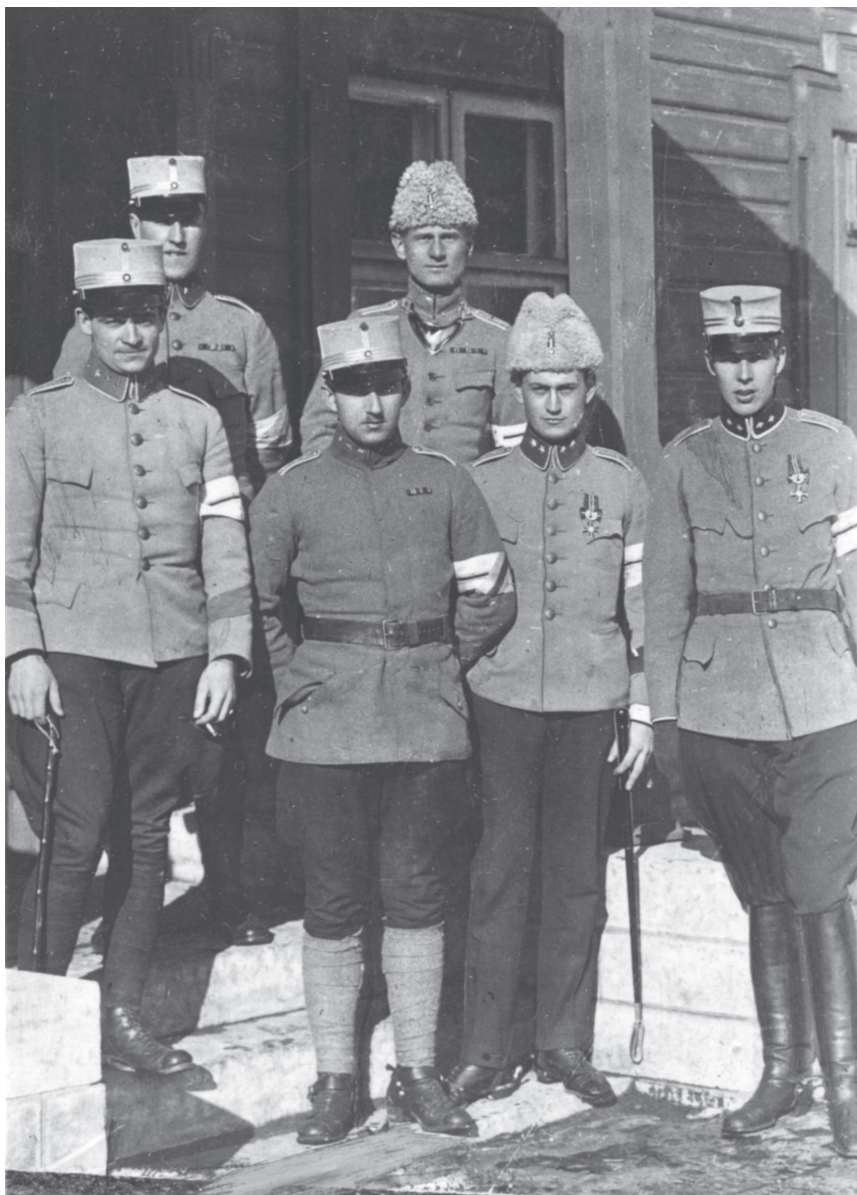
¹⁷ Ericson (Wolke), *Svenska frivilliga*, lk 184–190. Mõned dokumendid Rootsi Leegioni kohta on talletatud sõjaarhiivis: KrA, Einar Lundborgs arkiv, 2. ja 3. kd. Leegioni tegevust on kirjeldanud Conrad Carlsson raamatus *Okänd svensk soldat* (Stockholm: Bonnier, 1937), kuigi raamat on osaliselt väga ebausaldusväärne. Leegionit mainitakse ka Kaido Jaansoniga raamatus *Soldiers of Fortune. Volunteers from Sweden and Denmark in the Estonian Civil War 1918–1920* (Tallinn: Perioodika, 1988).

1920. aasta märtsis oli ta saanud Eesti valitsuselt autasumaa, kuid 1920. aastatel tegeles ta hoopis tulusa salakaubandusega, vedades odavat Eesti piiritust Soome ja Rootsi. Ühel talvisel retkel purustas Soome lahe jää tema paadi ning Malmbergi mõlemad jalad said nii raskelt vigastada, et kogu ülejäänud elu suutis ta kõndida ainult kahe kepiga. Tema edasine salakaubavedajakarjäär sai julma lõpu, kui konkureeriv salakaubavedajate jõuk laskis ta Soome lahel koos tema paadiga õhku. Vabadussõja ajal koos Malmbergiga teeninud Carl Mothander kirjutas 1943. aastal positiivselt Malmbergi juhtimisoskustest ja otsustusvõimest. Ta kirjeldas Malmbergi kui „halastamatut ja kõva kui tulekivi“.

Teised kõigi nelja tuule kanda jäänud mehed ei suutnud end eri põhjustel rahumeelses Rootsis sisse seada. Osa neist liitus 1920. aastal Prantsuse Võõrleegioniga, samal ajal kui teised järgnesid Vene kindralile Buřak-Bařachowiczile, kes läks koos hulga Vene sõduritega Poolasse. Kuid poolakad võtsid tema üksuse range järelevalve alla ning enamik väikese rootslaste rühma liikmeid loobus ja lahkus Poolast. Neid abistas Rootsi sõjaväeatašee Varssavis Carl Petersén. Temagi oli teeninud Rootsi sandarmeeriaüksuses Päršias ja oli hiljem üks nendest, kes Teise maailmasõja ajal organiseeris salajast Rootsi sõjaväeluuret.

Peterséni abil läks käputäis rootslasi Danzigi, kus nad astusid Rootsi laeva Egil pardale ning seilasid Riia kaudu Stockholmi. Vastuvõtt ei olnud just väga aupaklik: kaldal ootasid kriminaalpolitsei ametnikud, nad kuu-lati üle ja neile tehti täitõrjet, misjärel lubati edasi oma kommuunidesse sõita.

Paljud veteranid olid aga selleks juba liiga palju läbi elanud, et suuta kohaneda normaalse eluga kodumaal, või nagu palju hiljem kirjutas Conrad Carlsson: „Me olime oma ühiskonnas ilma juurteta. Reedetud nii elukutses kui ka töös. Ilma igasuguse meelerahuta. Mõistetud alla käima.“ Tema sõnad kehtivad paljude rootslaste kohta, kes 1919. aastal Eestis teenisid.

Rootsi vabatahtlike korpuse ohvitserid 1919. aastal Petseri lähedal. 1. rida vasakult: kapten Sven Liljencrantz, kompaniitülem kapten Carl Malmberg, leitnant Harry Tammelin, leitnant Tenander. 2. rida: leitnant Bo Samzelius, kapten Einar Lundborg. RA, EFA.26.0.52055

Rootslaste tegevus Lätis ja Leedus¹⁸

Rootsi brigaadi formeerimise katse võitluseks bolševike vastu tehti ka Lätis. Initsiaator oli leitnant Nils David Edlund, Rootsi kindralstaabi üks võimekamaid Venemaa-eksperte, ja Gustav Hallström, kellest hiljem sai kuulus arheoloog. 1919. aasta veebruaris saabus Edlund laevaga Stockholmist Liepājasse. Tolliametnikud otsisid ta läbi ja avastasid dokumendi, mis näis olevat riigipöörde plaan Läti valitsuse kukutamiseks, mida pidid toetama baltisaksa üksused ning ka Saksa ja Vene väed. Selle plaani üks osa oli Lätis moodustatav Rootsi vabatahtlike korpus. Eesmärgiks oli Balti Hertsogiriigi taastamine Lätis ja Eestis. Nüüd aga nurjus plaan juba siis, kui oli alles paberil.

Rootslaste tegevus Leedus oli veel väiksema ulatusega, kuid palju edukam. Olof Dahlbeck oli mereväehvitser, kellest oli saanud Rootsi esimene sõjaväelendur. Ta oli saanud 1911. aastal Suurbritannias väljaõppe ning oli aastatel 1914–1915 Rootsi merelennuväe ülem. 1919. aastal sai temast noore Leedu õhuväe peainspektor ja ta ülendati koloneliks. See õhuvägi koosnes Saksa Fokkeri lennukitest ja oli mõeldud bolševike positsioonide pommitamiseks ning õhurekkeks Kaunasest lõuna ja põhja pool. Olof Dahlbeck oli peaaegu ainus Rootsi vabatahtlik Leedus, kuid tema sõjaline roll oli palju suurem kui Rootsi vabatahtlikel Eestis.

Leedusse saabus ka teine rootslane, Soomes ja Eestis hästi tuntud Martin Ekström. Ta uuris võimalusi sandarmeeria moodustamiseks Leedus, olles saanud Kaunasesse 1919. aasta 15. augustil. Kuid Ekström oli enamiku Leedus nähtu suhtes väga kriitiline. Kaunasesse saabudes kirjutas ta: „Mulje on kohutav. Kohtusin Arnbergeri ja Dahlbeckiga. Tore.“ Ekström kohtus Leedus Olof Dahlbecki ja teise Rootsi vabatahtliku, Arnbergiga.

¹⁸ Selle kohta vt Lars Ericson (Wolke), „Volunteers in the Baltic? Sweden’s support to the National Insurgency in Estonia, Latvia and Lithuania, 1917–1920“, *Acta: XX. International Colloquium of Military History, 28 August – 3 September 1994*, Warsaw, Poland. National Insurgency Movements since 1794, toim. Tadeusz Panecki ja Urszula Olech (Warszawa: Polish Commission for Military History, 1995), lk 128–140. Olulisi allikaid Läti ja Leedu kohta leidub vastavalt KrA, Generalstaben, Utrikesavdelningen, endine salajane arhiiv, kd F V:I, KrA, Olof Dahlbecks arkiv, kd 2 ja KrA, Gustaf Hallstöms arkiv, kd 1 ja 11–12.

Järgnevatel päevadel saabusid veel kaks rootslast, Kalle Häger ja Jacobssoni-nimeline mees. Mitu korda külastati peaministrit ja siseministrit. Seejärel käidi Kaunase lennuväljal, kus inspekteeriti Zeppelini õhulaevade maandumispaika. Ekström osales ka luurelennul üle rindejoone, lennukit juhtis üks sakslane. Autoga tehtud tutvumisreis pakkus ainult halbu muljeid: „Väljasõit pool kaheksa õhtul Dynaburgi (Daugavpils) juurde rindele. Õine põrgu. Auto läks viis korda katki – ja siis veel kirbud. Kaks tükki, võeh!“

Martin Ekström pidi tegema järelduse, et puudusid eeldused Rootsi ohvitseride juhitava sandarmeeria loomiseks. Enne vajas parandamist nii majandus kui ka riigi organisatsioon. 1919. aasta detsembris lahkus Ekström Leedust pigem pettununa. Ta oli vägagi kibestunud selle üle, mida ta pidas nõrgaks Rootsi toetuseks: „Palju kordi tuli pähe, et kodus ei saada õieti aru niisuguse töö tähtsusest.“

Poliitilised kahtlused Ida-Euroopasse läinud vabatahtlike suhtes¹⁹

Muu hulgas oli nõrk toetus kodumaal üks selgitusi, miks Rootsi vabatahtlike jõupingutused Balti riikides olid nii erineva edukusega. Konservatiivid, eriti Rootsi relvajõud, aga ka osa liberaalse ja sotsiaaldemokraatliku partei liikmetest tundis suurt sümpaatiat kolme Balti rahva iseseisvustootluste vastu, nagu ka nende võimaliku tulevase rolli suhtes Vene mõju tõkestajana. Kuid paljud liberaalid ja vasakpoolsed, nii sotsiaaldemokraadid kui ka vasakpoolsed sotsialistid, olid selle toetuse suhtes palju kriitilisemad. Kriitika oli palju tugevam kui see, mis oli 1918. aastal suunatud Soome valgete toetamise vastu.

Juhtivate Rootsi poliitikute seas oli ka põhimõttelisi kahtlusi, kas Eesti, Läti ja Leedu on üldse võimelised iseseisvate natsioonidena püsima jääma. Valitsuse salajasel kohtumisel 1919. aasta 6. veebruaril teatas liberaalset peaminister Nils Edén: „Nad lõpetavad sõjas taastatud Venemaa vastu. Me satume sõtta [Venemaaga], kui me selles asjas osaleme.“

¹⁹ Vt viited 1 ja 5.

Rootsi sõjaväeline ja poliitiline juhtkond hakkas Balti riikidega suhteid tihendama alles 1920. aastate lõpus ja 1930. aastate alguses. Enne seda olid nende riikide heaks tegutsenud üksikud rootslased, nii kaootilisel 1919. aastal kui ka järgnenud kümnendil.²⁰

Kaks Rootsi vabatahtlikku on väärt, et neile rohkem tähelepanu pöörata: Carl Mothander ja Einar Lundborg, kelle saatus peegeldab Rootsi vabatahtlike tegevust ka üldisemalt.

Carl Mothander²¹

Carl Mothander sündis Stockholmis Axel Fredrik Leonard Mothanderi pojana. Tema isa oli jurist, kes muu hulgas oli teeninud ka Rootsi sõjapäevakirja valitsuses. Kuid palju tähtsam oli see, et Axel Mothander oli kuni oma surmani 1902. aastal Stockholmi linnakohtu eesistuja ja linnanotar.

Seetõttu pole üllatav, et ka tema poeg Carl õppis Uppsala ülikoolis õigusteadust. Kuid nähtavasti ei olnud õigusteadus tema peamine huviala ning selle asemel astus Carl Mothander sõjaväkke. Ta teenis väikeses Uppsala-lähedases garnisonilinnas Salas logistikakorpuses T 5 Västmanlands trängkår. Salas ülendati Mothander enne 1915. aastal sõjaväeteenistusest lahkumist allohvitseriks.

1918. aasta muutis Carl Mothanderi elu – ta ühines Soomes võitleva Rootsi brigaadiga. Viimases lahingus Viiburi pärast 1918. aasta aprillis

²⁰ Lars Ericson (Wolke), „Estland och Lettland i svensk marin debatt 1918–1925“, *Forum navale. Skrifter utgivna av Sjöhistoriska samfundet* 48 (Stockholm: Sjöhistoriska samfundet, 1992), lk 39–55.

²¹ Lisaks eespool viidatud allikatele Rootsi vabatahtlike kohta on Mothanderi enda mälestusi Eestist tema raamatutes Carl Mothander, *Baroner, bönder och bolsjeviker i Estland* (Helsingfors: Holger Schildts förlag, 1943); eesti keeles *Parunid, eestlased ja enamlased* (tlk Anu Saluäär, Tartu: Ilmamaa, 1997, 1998, 2010, 2021) ja *Svenske kungens vita skepp: det äventyrliga spelet om estlands-svenskarna* (Stockholm: Hökerberg, 1949; eesti keeles *Rootsi kuninga valge laev. Riskantne mäng rannarootslaste pärast* (tlk Anu Saluäär, Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia, 2011 ja Tallinn: Hea Lugu, 2017). Eestirootslaste evakueerimise kohta 1943. aastal vt Viktor Aman, „Överflyttningen till Sverige“, *En bok om Estlands svenskar* 1 (Stockholm: Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner, 1961), lk 179–264.

Carl Mothander. Foto raamatust
„Eesti Vabadussõda 1918-1920, II“
(Tallinn: Vabadussõja Ajaloo
Komitee, 1939), lk 59

organiseeris ta valgete sanitaarteenistust. Sealt oli juba lühike samm 1919. aastal Eestisse Rootsi korpusesse.

Vaatamata Giuseppe Franchi surmaga seotud sündmustele suutis Mothander Eesti võimude silmis positiivset rolli etendada. Eesti sõjaväe teenistusse oli ta võetud Rootsi majori auastmes [Eesti sõjaväes sel ajal majori auastet ei olnud – *toim.*]. 1928. aastal tuli ta Eestisse elama, abiellus baltisaksa parunessi Benita von Wrangelliga (1878–1967) ning nad jäid Eestisse kuni Nõukogude okupatsioonini 1940. aastal, misjärel läksid Stockholmi.

Mothander tuli uuesti Eestisse juba 1941. aastal ja hakkas tegutsema Eesti Punases Ristis. Selles ametis olles kuulus ta Rahvusvahelise Punase Risti komisjoni, mis 1943. aastal uuris mõrvatud Poola ohvitseride haudu Valgevenes Katyńis. Kui Punaarmee taas Eesti piiridele lähenes, oli Mothander seotud eestirootslaste Rootsi evakueerimisega 1943. aasta sügisest 1944. aasta sügiseni. Ta naasis ka ise Rootsi, kus temast sai kirjanik.

Juba oma Eesti-aastatel pühendus ta kirjutamisele ja avaldas raamatud „Presidenten: en oblodig revolutionshistoria“ (1923) ja „Kulinariska

kåserier“ (1931) [eesti keeles „Kulinaarsed vested“ (2014, tlk Anu Saluäär) – *toim.*]. 1949. aastal kirjeldas ta aastatel 1943–1944 suure osa eestirootslaste evakueerimisega seoses kogetut raamatus „Rootsi kuninga valge laev: riskantne mäng rannarootslaste pärast“.²²

Tema kõige tähtsam raamat oli 1943. aastal ilmunud „Parunid, eestlased ja enamlased“,²³ milles ta kirjutab oma elust Eestis 1919. aastal, kuid peamiselt aastatest 1928–1944. Raamatus kõneldakse vaheldumisi tähtsatel teemadel ja piasjadest, ta pöörab palju tähelepanu maareformi põhjustatud murrangutele ühiskonnas, kuid kirjutab ka eestlaste lugemisharjumustest ja toidukultuurist (mida mõlemat ta imetles).

Carl Mothanderi tuleb pidada kõige tähtsamaks ja mõjukamaks isikuks väga heterogeenses Rootsi vabatahtlike kogumis. Ta oli ka üks nendest, kes abielu ja elukohta tõttu sai noore Eesti Vabariigi lojaalseks kodanikuks. Muuseas panustas ta ka teadmiste levitamisse Eesti kohta Rootsis.

Tema tunded Eesti ja tema maa saatuse vastu 20. sajandi tormides väljendusid 1945. aasta 7. mail Stockholmis, kui Mothander seisis Regeringsgatani sillal Kungsgatani kohal ja jälgis sõjalõpupidustusi. All tänaval tähistas tohutu rahvamass rahu saabumist Euroopas ning Taani ja Norra vabaduse taastamist pärast Saksa okupatsiooni lõppu. Mothander kirjeldas oma vastuolulisi tundeid, kui ta mõtles maale, „minu abikaasa kodumaale, mis sai ka minu kodumaaks“, kuhu oli jäänud „pool minu südant“. Ta lõpetas üsna kibestunult: „Saatana võim on purustatud, aga Peltsebul on elus; Peltsebul, kelle kõik olid vabanemisõhinas unustanud.“²⁴

²² Täiskirje vt viide 21.

²³ Täiskirje vt viide 21.

²⁴ Mothander, *Svenske kungens vita skepp*, lk 9–10 (tõlge eesti keelde Anu Saluäär, *Rootsi kuninga valge laev* (2011), lk 10.

Einar Lundborg²⁵

Einar Lundborg, kuulsaim Eestis võidelnud Rootsi vabatahtlikest, oli sündinud Calcuttas (tänapäeval Kolkata) Briti Indias, kus tema vanemad olid misjonärid; kuid perekond naasis peagi Rootsi. Osa oma lapsepõlvest veetis ta Fornösas Motala lähedal Östergötlandis. Seejärel hakkas ta sõjaväelaseks ja ülendati ohvitseriks logistikakorpuse üksuses Svea trängkår (T 1) Örebros. Ta teenis ka Salas üksuses Västmanlands trängkår (T 5) ja pidi seal olema kohtunud oma tulevase relvavennaga Eestis Carl Mothanderiga, kuigi Lundborg oli ohvitser ja Mothander allohvitser.

Eestis teenis Lundborg alguses Rootsi korpuses ja tegutses Narvas, sealhulgas Giuseppe Franchi hukkamise ajal. Hiljem astus ta soomusauto Kalevi-poeg komandörina Eesti sõjaväkke. Tema soomusauto ja meeskonna esimene lahing oli Võru rindel 1919. aasta mais. Sügisel teenis Lundborg ka koos Rootsi Valge Leegioniga Judenitši armees ning soomusrongil Lõuna-Eestis, kuni naasis pärast Tartu rahu allakirjutamist 1920. aasta veebruaris Rootsi.

Erinevalt mõnest teisest Rootsi vabatahtlikust näib Lundborg olevat jätnud „sümpaatse ja viisaka inimese“ mulje, vähemalt uskudes Taani kaptenit Richard Borgelini, kes kohtas teda Vene valgete staabis Tšerkajas 1919. aasta septembris, kui võideldi Pihkva ja Porhovi piirkonnas.²⁶

Rootsi naasnuna õppis Lundborg lenduriks, läbides ka ühe kursuse Inglismaal, ning 1928. aastal ülendati ta noores Rootsi lennuväes kapteniks. Samal aastal sai ta kuulsaks kaugel väljaspool Rootsi piire.

²⁵ KrA, Einar Lundborgs arkiv, kd 1–4. Lundborgi käsikirjalised mälestused Eestist on 2. köites ja on avaldatud eesti keeles: Einar Lundborg, *Soomusautoga Eesti Vabadussõjas. Minu rindeelamus 1919–1920* (tlk Jüri Rimm, Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1968 ja Tallinn: Grenader, 2012). Tema dokumente Nobile päästmisest säilitatakse Eskilstuna Linnaarhiivis: Eskilstuna stadsarkiv, Einar Lundborgs arkiv, kd 1–5. Trükitud väljaanne vt Einar Lundborg, *När Nobile räddades: mina upplevelsewr under svenska Spetsbergenexpeditionen* (Stockholm: Geber, 1928; ingliskeelne väljaanne *The Arctic rescue: how Nobile was saved* (New York: Viking Press, 1929). Lundborgi kohta on kirjutanud Carl Billengren, „Livet som äventyr: Einar Lundborg I krig och fred“, Carl Billengren, *Det förgångnas närvaro: fjorton historiska essäer* (Stockholm: private print, 2008), lk 56–68 ja Bo Widfeldt, *In Memoriam. Personal- och materielförluster inom svenskt militärflyg*, Svenska Vingar 4 (Nässjö: Air Historic Research AB, 2002), lk 154 (no. 81).

²⁶ *Hvor Dannebrog faldt ned. Kaptajn Richard Borgelins erindringer fra Den Estniske Frihedskrig*, toim. Ann-Mari Borgelin (Frederiksberg: Bogforlaget Frydenlund, 2012), lk 134–136.

*Kapten Einar Lundborg oma soomusauto Kalevipoeg ees. Valga, aprill 1919.
RA, EFA.114.4.572*

Itaalia avastusreisija Umberto Nobile oli lennanud oma õhulaeval Italia põhjapooluse suunas. Kuid põhja pool Teravmägesid oli Italia sunnitud tegema hädamaandumise jääle. 1928. aasta 26. juunil suutis Lundborg seal maanduda ja Nobile päästa, kuid järgmisel päästelennul purunes tema Fokker jääle maandudes. 6. juulil päästis üks teine Rootsi lendur, Birger Schyberg, tema ja teised jääle jäänud hädalised.

Rootsi tagasi pöördunud Lundborg ja Schyberg said kangelastena kuulsaks ning kuulsust suurendas veelgi Lundborgi raamat tema seiklustest põhjapooluse lähistel. Juba 1928. aasta 5. augustil korraldati Helsingborgi lähedal lennu-*show*, kus Lundborg ja Schyberg osalesid sellesama lennukiga, millega olid lennanud Teravmägede juurde. Nüüd olid nad mõlemad kuulsused, kes reisisid mööda Rootsit ja pidasid valguspiltidega illustreeritud ettekandeid. Lundborg kirjutas oma seiklusest ka raamatu „När Nobile räddades. Mina upplevelser under den svenska Spetsbergenexpeditionen 1928“ („Kui Nobile päästeti. Minu kogemused rootslaste Teravmägede-ekspeditsioonil 1928“), millest sai bestseller.

1929. aastal reisisid Einar Lundborg ja tema abikaasa Margareta Charlotta Atlandi ookeanilaineril S. S. Drottningholm Ameerika Ühendriikidesse, kus ta muu hulgas kohtus ka maailmakuulsa Rootsi näitleja Greta Garboga. 1920. aastate lõpu meediapildis ei saanud olla väga palju suuremat sündmust.

1931. aasta 27. jaanuaril hukkus Lundborg lennuõnnetusel Malmslätti lennuväebaasis Linköpingi lähedal, kui oli katsetamas uut Rootsi hävituslennukit J 5, tuntud ka nimega Jaktfalken ehk Jahikull. Õnnetuse tõttu moodustati valitsuskomisjon, mis uuris olukorda Rootsi lennuväes. Einar Lundborg maeti Linköpingisse.

Sala üksuse T 5 endine ülem kirjeldas Lundborgi hiljem kui meest, kes oli väga huvitatud mootoritest ega „kartnud absoluutselt mitte midagi ning kasutas kõiki võimalusi, et riskeerida ja seista ohtudega silmitsi [---] seiklused olid tema hobi“. Samal ajal kirjeldati Lundborgi kui „erakordselt head üksuseülemat, kes pani mehed endale järgnema“.²⁷ See meenus on korruga nii selgituseks Lundborgi osalemisele vabatahtlikuna Eesti Vabadussõjas kui ka hilisemale tegevusele lendurina.

Kokkuvõtteks

Einar Lundborgi saatus oli mitmes aspektis unikaalne, kuid teda võib pidada ka Rootsi vabatahtlike käilakujuks Eesti Vabadussõjas. Nad ei suutnud kunagi formeeruda piisava isikkoosseisuga distsiplineeritud väeüksuseks. Selle asemel killustati nad paljude eri üksuste vahel Rootsi, Soome, Eesti, baltisaksa või Vene valgete juhtimise all. Seetõttu ei saavutanud Rootsi toetus Eestile mitte kunagi samasugust sõjalist jõudu, nagu see oli Rootsi brigaadil 1918. aastal Soomes.

Selle põhjuseks oli suurel määral Rootsi vabatahtlike vähene poliitiline ja logistiline toetus Rootsist. Rootsi brigaad Soomes 1918. aastal oli sõna otseses mõttes täidetud kogenud Rootsi ohvitseride ja allohvitseridega, kuid 1919. aastal Eestis oli asi sellest kaugel. Sellel oli kaks tagajärge.

Esiteks, Rootsi toetus Eestile ei saavutanud kunagi rolli, mis oli (palju rohkearvulisematel) Soome vabatahtlike üksustel.

²⁷ Sten Camitz, *Minnen från Trängkåren i Sala* (Sala: Sala Allehanda, 1969), lk 87–89.

Teiseks, Rootsi korpuse põhimõtteline nõrkus andis temas olevatele kaose ja hävingu jõududele suurema tegevusvabaduse, kui see oleks olnud mõnel teisel juhul. Selline negatiivne areng kulmineerus Franchi hukkamisega Narvas.

Inglise keelest tõlkinud Toomas Hiio

Bibliograafia

Arhiiviallikad

Rootsi Riigiarhiiv (Riksarkivet, Stockholm, RA)

Utrikesdepartementet, 1902 års dossiesystem 2210-02/U/37:1/1813 Estland

Rootsi sõjaarhiiv (Krigsarkivet, KrA)

Generalstaben, f d hemliga arkivet, utrikesavdelningen

E I a Estland, Lettland och Litauen, volume 1, 1919–1925

F V:1 Dokument rörande en svensk kår i Lettland 1918–1919

Olof Dahlbecks arkiv, vol. 2, Dokument rörande hans aktiviteter i Litauen 1919

Gustaf Hallströms arkiv, vol. 1 and 11–12, Svenska aktiviteter i Lettland 1918–1919

Einar Lundborgs arkiv, vol. 2–4, Dokument rörande svenska frivilliga i Estland 1919 och Nobile-expeditionen 1928

Eskilstuna Linnaarhiiv (Eskilstuna stadsarkiv)

Einar Lundborgs arkiv, vol. 1–5, Dokument rörande Nobile-expeditionen 1928

Perioodika

Svenska Dagbladet, 4. aprill 1919

Mälestused

Camitz, Sten, *Minnen från Trängkåren i Sala* (Sala: Sala Allehanda, 1969)

Carlsson, Conrad, *Okänd svensk soldat* (Stockholm: Bonnier, 1937)

Hvor Dannebrog faldt ned. Kaptajn Richard Gustav Borgelins erindringer fra Den Etniske Frihedskrig, toim. Ann-Mari Borgelin (Frederiksberg: Bogforlaget Frydenlund, 2012)

Lundborg, Einar, *När Nobile räddades: Mina upplevelser under svenska Spetsbergen-expeditionen* (Stockholm: Geber, 1928)

Lundborg, Einar, *Soomusautoga Eesti Vabadussõjas. Minu rindeelamusi 1919–1920*, tlk Jüri Rummelgas (Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1968)

Mothander, Carl, *Baroner, bönder och bolsjeviker i Estland* (Helsingfors: Holger Schildts förlag, 1943)

Mothander, Carl, *Svenske kungens vita skepp. Det äventyrliga spelet om estlands-svenskarna* (Stockholm: Lars Hökerbergs bokförlag, 1949)

Artiklid ja raamatud

Aman, Viktor, „Överflyttningen till Sverige“, *En bok om Estlands svenskar 1* (Stockholm: Kulturföreningen Svenska odlingens vänner, 1961), lk 179–264

Andrae, Carl Göran, *Revolt eller reform. Sverige inför revolutionerna i Europa 1917–1918* (Stockholm: Carlssons bokförlag, 1998)

Berglund, Tobias ja Sennerteg, Niclas, *Baltikums befrielse* (Stockholm: Natur & Kultur, 2023)

Berglund, Tobias ja Sennerteg, Niclas, *Finska inbördeskriget* (Stockholm: Natur & Kultur, 2017)

Billengren, Carl, „Livet som äventyr: Einar Lundborg i krig och fred“, Carl Billengren, *Det förgångnas närvaro: fjorton historiska essäer* (Stockholm: private print, 2008), lk 56–68

Carlgren, Wilhelm M., *Neutralität oder Allianz? Deutschlands Beziehungen zu Schweden in den Anfangsjahren des ersten Weltkrieges* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1962)

Carlgren, Wilhelm M., *Sverige och Baltikum. Från mellankrigstid till efterkrigsår. En överblick* (Stockholm: Publica, 1993)

Catomeris, Christian, *Gipskattor och positive. Italienare i Stockholm 1896–1910* (Stockholm: Kommittén för Stockholmsforskning, 1988)

Chripinsson, John, *Den glömda historien. Om svenska öden och äventyr i öster under tusen år* (Stockholm: Norstedts, 2011)

Ericson (Wolke), Lars, „Estland och Lettland i svensk marin debatt 1918–1925“, *Forum navale. Skrifter utgivna av Sjöhistoriska samfundet* 48 (Stockholm: Sjöhistoriska samfundet, 1992), lk 39–55

Ericson (Wolke), Lars, „Politiska flyktingar eller krigsfångar? Behandlingen av de estniska, lettiska, polska och ukrainska soldaterna på Åland vårvintern 1918“, *Meddelande 53. Armémuseum* (Stockholm: Armémuseum, 1993), lk 71–106

Ericson (Wolke), Lars, „Sweden and Estonia's struggle for Independence, 1918–1920“, „*The Boys from the North*“, *The Nordic Volunteers in Estonia's War of Independence, 1918–1920*, toim. Lars Ericson (Wolke) (Tallinn: State Archives, Stockholm: Riksarkivet, Copenhagen: Rigsarkivet, Helsinki: Sotaarkisto, 1993), lk 19–24

Ericson (Wolke), Lars, „Volunteers in the Baltic? Sweden's support to the National Insurgency in Estonia, Latvia and Lithuania, 1917–1920“, *Acta: XX. International Colloquium of Military History, 28 August – 3 September 1994, Warsaw*,

- Poland: national insurgence movements since 1794 = Acta: XXe Colloque international d'histoire militaire: insurrections nationales depuis 1794 = Acta: XX. Internationales Kolloquium für Militärgeschichte: die Nationalaufstände seit 1794*, toim. Tadeusz Panecki ja Urszula Olech (Warszawa: The Polish Commission for Military History, 1995), lk 128–140
- Ericson (Wolke), Lars, *Svenska frivilliga. Militär uppdrag i utlandet under 1800- och 1900-talen* (Lund: Historiska Media, 1996)
- Ericson Wolke, Lars, „Sweden, the Western world and the war that saw the birth of Iraq: implications of the events in 1914–1921 for the present conflict“, *The Iraq War. European perspectives on politics, strategy and operations*, edited by Jan Hallenberg and Håkan Karlsson (London, New York: Routledge, 2005), lk 98–117
- Gihl, Torsten, *Den svenska utrikespolitikens historia IV, 1914–1919* (Stockholm: P. A. Norstedt & Söner, 1951)
- Gustavsson, Kenneth, *Ålandsöarna – en säkerhetsrisk? Spelet om den demilitariserade zonen 1919–1939* (Mariehamn: PQR-kultur, 2012)
- Ineichen, Markus, *Die schwedischen Offiziere in Persien (1911–1916): Friedensengel, Weltgendarmen oder Handelsagenten einer Kleinmacht im ausgehenden Zeitalter des Imperialismus* (Bern: Peter Lang Verlag, 2002)
- Jaanson, Kaido, *Soldiers of Fortune. Volunteers from Sweden and Denmark in the Estonian Civil War 1918–1920* (Tallinn: Periodika, 1988)
- Kan, Aleksander, *Hemmabolsjevikerna. Den svenska socialdemokratin, ryska bolsjeviker och mensjeviker under världskriget och revolutionsåren 1914–1920* (Stockholm: Carlssons bokförlag, 2005)
- Kangeris, Karlis, „Die schwedische Baltikumpolitik 1918–25“, *The Baltic in international relations between the two world wars*, toim. John Hiden ja Aleksander Loit (Stockholm: The University of Stockholm, 1988), lk 187–207
- Norman, Torbjörn, „Slutakt med efterspel. Ålandsuppgörelsen, Sverige och Nationernas förbund“, Torbjörn Norman, *Hjalmar Branting, freden och Folkens förbund: samt andra studier i svensk och nordisk 1900-talshistoria*, toim. Karl Molin ja Alf W. Johansson (Stockholm: Hjalmarson & Högberg, 2014), lk 103–144
- Rur, Bengt, „Värjans egg: några svenska militärer hemma och ute“, *Krig och fred i källorna. Årsbok för Riksarkivet och landsarkiven 1998*, toim. Kerstin Abukhanfusa (Stockholm: Riksarkivet, 1998), lk 218–230.
- Wester, Sivert, *Martin Ekström – orädd frivillig i fem krig* (Stockholm: Militärhistoriska förlaget, 1986)
- Widfeldt, Bo, *In Memoriam. Personal- och materielförluster inom svenskt militärflyg*, Svenska Vingar 4 (Nässjö: Air Historic Research AB, 2002)